

Ks. dr hab. Tadeusz RERON
Papieski Wydział Teologiczny
we Wrocławiu

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Mgr lic. Aleksandra Wilczek, Teologiczno-moralny aspekt czasu wolnego w świetle posoborowego nauczania Kościoła, Kraków 2024, ss. 328. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Orzeszyna.

Czas wolny to okres do dyspozycji organizmu, zaistniały po wykonaniu obowiązków na nim spoczywających, takich jak np. praca, nauka, czy innych elementów życia codziennego, mających na celu rutynowe utrzymanie stanu zdrowia i higieny danego organizmu na należytych poziomach^{III}, stanowiący czas, w którym można wykonywać czynności według swego upodobania, związanych z wolnością jednostki, wypoczynkiem, rozrywką i zaspokajaniem potrzeb wynikających z zainteresowań, bądź kultury środowiska społecznego, w którym dany organizm funkcjonuje.

Czas wolny stał się nieodłącznym elementem składowym człowieczeństwa, wyznaczając fizjologiczny okres regeneracji oraz odpoczynku w trakcie procesu funkcjonowania organizmu ludzkiego, potrzebny mu po wykonaniu narzuconych rzeczy oraz zachowań organizacyjno-porządkowych, społecznych, jak i fizjologicznych, wymaganych przez istnienie procesów życiowych danej istoty ludzkiej.

Na kształt i okres zaistnienia oraz trwania wolnych chwil mają wpływ czynniki środowiskowe, wynikające z rozwoju społeczno-gospodarczego danego otoczenia, takie jak np.: tryb życia oraz cechy charakteru danej osoby (determinowane poprzez profesję danej osoby, jej poglądy, bądź też sposoby radzenia sobie z problemami, oraz rozwój procesu osiągnięcia różnorodnych życiowych celów), wychowanie oraz zachowania w stosunku do innych bytów (ożywionych, bądź nie) w ramach panujących reguł współżycia społecznego, rozwój cywilizacyjny, stanowiący dorobek kulturowy danej społeczności, funkcjonowanie stanu finansów, w tym poziom dobrobytu danej populacji, obowiązywanie umów bezpośrednich oraz społecznych między jej ustalonymi stronami, obowiązujące przepisy prawa (wszelkich obowiązujących ram w ramach prawa karnego, cywilnego, podatkowego), dominujące w danej grupie społecznej ideologie, nurty i doktryny polityczne, etyczne czy filozoficzne, w tym także prawa człowieka, fundamentalne poszanowanie wolności obywatelskich

Omówienie rozprawy. Dysertację mgr lic. A. Wilczek stanowi pięć rozdziałów poprzedzonych wykazem skrótów (s. 4), wstępem (s. 5-13) i co zasługuje na szczególną uwagę, uzupełnionych bogatą bibliografią (s. 189-236). Całość zamknięta jest podsumowującym zakończeniem (s. 179-183). Rozprawa jest bardzo wnikliwa i rozpisana na rozdziały oraz paragrafy, co ułatwia czytelnikowi dobre uchwycenie problematyki rozprawy w jej szczegółach.

We wstępie Autorka podkreśla, że posoborowa refleksja teologiczna ujawniła dwie charakterystyczne tendencje, a mianowicie, że we współczesnych społeczeństwach tzw. „cywilizowanego świata” czas wolny na odpoczynek jest gwarantowany pracownikom przez ustawy państwowe, a z kolei pojawiają się problemy związane z jego wykorzystaniem (s. 6). Ponadto Autorka zauważa, iż „na czoło wysuwa się zagadnienie, jak spędzić czas wolny, by

stał się on przestrzenią prawdziwego rozwoju człowieka. Dodaje także, że wiele współczesnych społeczeństw można nazwać „społeczeństwami czasu wolnego” (tamże).

W każdej rozprawie doktorskiej we wstępie należy zarysować cel dysertacji. Toteż Autorka dość skrupulatnie starała się z tego zadania wywiązać. Podkreśla, że celem dysertacji jest „ukazanie teologiczno-moralnego aspektu czasu wolnego w świetle posoborowego nauczania Kościoła” (s. 11).

Pani Doktorantka informuje więc we wstępie czytelnika: „wbrew pozorom czas wolny to pojęcie, które ma wydźwięk ściśle moralny, a nie tylko czysto ekonomiczny, komercyjny czy rozrywkowy. Z jednej strony każdy człowiek ma prawo do czasu wolnego, który winien być przeznaczony m.in. na odpoczynek, z drugiej strony – ktoś ten czas i w końcu sam obdarowany czasem wolnym powinien go dobrze wykorzystać, inny ma obowiązek przyznać komuś ten czas i w końcu sam obdarowany czasem wolnym powinien go dobrze wykorzystać. Toteż A. Wilczek konstatuje, że jest zatem zasadne podjęcie problematyki czasu wolnego i związanych z nim implikacji z punktu widzenia teologii moralnej (s. 11). W zakończeniu natomiast Autorka dysertacji pisze, iż „zdarza się, że niektóre osoby wraz z uwolnieniem się od obowiązku pracy porzucają także normy moralne, czując się duchowo wyzwolonymi” (182).

Zarysowany we wstępie plan pracy jest słuszny. Omówienie rozdziałów jest jednakże nieco skromne. Autorka powinna o zastosowanej metodzie w pracy poinformować na końcu wstępu, a nie „w środku” (s. 12-13). Pani Aleksandra dowodzi, że „wszystkie materiały zostały poddane opracowaniu przy zastosowaniu krytycznej analizy tekstów źródłowych oraz metody pozytywnego wykładu” (s. 12), nieco dalej kontynuuje, że w celu omówienia zagadnień dotyczących minionych wieków zastosowano metodę historyczną. Znaczącą rolę odegrała metoda syntezy, w myśl której przez analizę materiału źródłowego dokonano uogólnień, wyciągnięto wnioski ukazujące wieloaspektowość ukazujące wieloaspektowość omawianego zagadnienia” (tamże). Zwracam w tym miejscu uwagę, że we wstępie pisze się czasie przyszłym, a w zakończeniu w czasie przeszłym.

Autorka rozprawy w **rozdziale pierwszym** (s. 14-46) przedstawia najpierw odpoczynek jako istotny wymóg natury ludzkiej, niezbędny do i konieczny do normalnego życia. Człowiek, istota złożona z ducha i ciała do prawidłowego funkcjonowania potrzebuje systematycznej regeneracji swoich fizycznych sił. Podobnie ważny jest odpoczynek psychofizyczno-duchowy niezbędny do tego, by człowiek mógł jak najlepiej wypełnić swoje powołanie, do którego został powołany przez Boga.

Jej **rozdział drugi** (s. 47-83) dowodzi, że człowiek aby odpocząć potrzebuje stosownego czasu wolnego. Toteż Autorka się najpierw skupia się na wyjaśnieniu pojęcia czasu wolnego oraz charakteryzowaniu jego podstawowe funkcje. Ukazuje tu równie jak ludzie korzystali z czasu wolnego na przestrzeni dziejów. Przedstawia ona również współczesne podejście człowieka do jego przeżywania.

W **trzecim rozdziale** (s. 84-112) Doktorantka opisuje biblijne rozumienie odpoczynku i czasu wolnego. Specjalnie zwraca uwagę na znaczenie odpoczynku związanego z szabatem i świętowaniem Dnia Pańskiego. Następnie Autorka rozprawy podkreśla, że zgodnie z biblijnym przesłaniem człowiek nie jest przeznaczony do wiecznej pracy, ale do eschatologicznego odpoczynku. Jej zdaniem, także czas w świetle Biblii ma inne znaczenie niż to, które ludzie przypisują mu w doczesności.

Rozdział czwarty (s. 113-151) poświęcony jest społeczno-moralnemu i religijnemu aspektowi czasu wolnego. Według Autorki, skoro odpoczynek jest podstawowym wymogiem cielesno-duchowej natury ludzkiej, to ci, którym powierzona jest troska o dobro wspólne obywateli, w tym o ich kondycję psychofizyczną, winni zapewnić im posiadanie czasu wolnego. Człowiek zaś dysponujący czasem wolnym powinien odpowiedzialnie i twórczo z niego korzystać, tak aby należycie odpocząć, nie zapominając, że dany mu przez Boga czas ma służyć nie tylko jemu, ale także bliźnim, z którymi żyje i dla których jest posłany. Pani Wilczek

podkreśla także, iż czas powierzony jest człowiekowi dla oddania chwały Bogu oraz powinien być przez człowieka uświęcany i służyć osobistemu uświęceniu.

Rozdział piąty natomiast (s. 152-178) poświęcony jest wychowaniu do odpowiedzialnego przeżywania czasu wolnego. Autorka rozprawy zwraca tu uwagę na konieczność dowartościowania roli czasu wolnego w życiu chrześcijanina. Winien on być przez niego aktywnie i twórczo przeżywany, z wykorzystaniem właściwych jego form zarówno dla psychofizycznego, jak i duchowego rozwoju. Toteż wychowanie powinno uwzględnić te aspekty. Należy również szczególną wagę poświęcić wychowaniu do religijnego przeżywania czasu wolnego, czyli do jego uświęcania.

W zakończeniu (s. 179-183) A. Wilczek dokonując dość obszernego streszczenia dysertacji dochodzi do wniosku, że analiza literatury źródłowej stała się podstawą do podania pozytywnej odpowiedzi na postawione we wstępie pytania, a mianowicie, że prawda o odpowiednim korzystaniu z czasu wolnego poruszana przez posoborową literaturę teologiczną jest jedną z centralnych w życiu duchowym chrześcijanina.

Doktorantka słusznie wykazuje, że Autorzy tekstów źródłowych stwierdzają, iż żaden człowiek nie może bez końca pozostawać z aktywności. Każdy wysiłek po pewnym czasie rodzi zatem konieczność regeneracji sił. Od kilku dziesięcioleci czas m.in. czas wolny jest obiektem rosnącego zainteresowania wielu dziedzin nauki: antropologii, socjologii, psychologii, pedagogiki oraz ekonomii. To zainteresowanie wynika z przekonania, że odgrywa on ważną rolę w procesach społecznych i ekonomicznych. Ważne jest także, aby stawał się przedmiotem zainteresowania teologii, a zwłaszcza teologii moralnej. Tym bardziej, że czasu wolnego nie można ograniczać jednostronnie, tylko do odpoczynku i regeneracji sił fizycznych oraz psychicznych, gdyż jest on wartością samą w sobie, jako czas dany człowiekowi przez Boga.

2. Ocena rozprawy. Wybór tematu przez A. Wilczek jest bardzo trafny. Przedstawienie problematyki czasu wolnego stanowił zawsze przedmiot zainteresowania Kościoła, w jego posłudze nauczania i praktyce duszpasterskiej. W ostatnim czasie problematyka ta stała się szczególnie ważna i aktualna. Tym bardziej, że w kościelnym nauczaniu, nie brak tekstów ukazujących nową sytuację człowieka współczesnego: skrócenie czasu pracy zarobkowej i wzrost przyznawanych prawnikom zasobów czasu wolnego jest niejako wynikiem dwóch procesów: pierwsze zmian w systemie organizacji pracy, tj. zmniejszenia wymiaru dziennego czasu pracy, ograniczenia liczby dni pracy w tygodniu, wydłużenie urlopu wypoczynkowego oraz obniżenie wieku emerytalnego, a po drugie – używania produktów pozwalających zaoszczędzić czas, takich jak: samochody, kuchenki mikrofalowe, zmywarki do naczyń czy mrożona żywność.

Zanim zostanie bardziej szczegółowo oceniona strona merytoryczna i formalna pracy, już teraz warto podkreślić jej zasadniczy walor, jakim jest ukazanie najważniejszych postulatów Kościoła dotyczących moralnych aspektów korzystania z wolnego czasu.

Zasadność tematu i jego sformułowanie. Nie ulega wątpliwości, że wartość przedstawionej do oceny rozprawy wiąże się najpierw w sposób istotny z wyborem problematyki. Zagadnienie ukazania, że właśnie czas wolny znajduje się w centrum zainteresowania teologii moralnej, jest nie tylko zagadnieniem niezwykle aktualnym w obecnych czasach, ale też jednym z najważniejszych aspektów posoborowego nauczania Kościoła.

Układ rozprawy. Układ rozprawy A. Wilczek jest formalnie poprawny i merytorycznie uzasadniony. Autorka zaprezentowała w sposób kompetentny i rzetelny wyniki swoich wieloletnich badań. Przedstawiony układ pracy świadczy o dobrym odczytaniu ważnych akcentów w posoborowym nauczaniu Kościoła na temat roli czasu wolnego w życiu każdego chrześcijanina. Podział na wstęp, rozdziały, paragrafy i podpunkty oraz zakończenie, tworzy jasny plan podjętej refleksji i komplementarnie obejmuje całość zagadnienia.

Źródła i opracowania. Cennym dorobkiem pracy Pani mgr lic. A. Wilczek jest udokumentowanie swych wywodów materiałem źródłowym i bogatą literaturą. Autorka dotarła do najważniejszych dokumentów Magisterium Kościoła na temat czasu wolnego i jego roli we wzroście duchowym człowieka. Zebrana literatura jest wystarczająca do opracowania : wymienionego tematu. Szkoda jednak, że nie uwzględniła literatury na opracowywany temat. m .n. takich pozycji, które można znaleźć w polskich zbiorach bibliotecznych: J. Jusiak, Czy możemy mieć pojęcie czasu? „Ethos” 25 (2012) nr, s .63-77; M.T. Zdrenka, O pewnych pożytkach z nudy w etyce, tamże, s. 158-174. Szkoda, że Autorka nie wykorzystwała tekstu w j. włoskim, który odnosi się wprost do podejmowanej tematyki: G. Mattai, Tempo libero, w: Nuovo dizionario di spiritualita, red. S. De Fiores, T. Goffi, Cinisello Balsamo 1985, s.1572-1573 oraz w j. niemieckim: G. W. Hunold, J. Sautermeister, Freizeit, Lexikon der christlichen Ethik, t. 1, Freiburg 2003, s. 560-561.

Uwagi co do bibliografii i przypisów. Pani Wilczek zawarła bibliografię na 32 stronach. Autorka na początku pracy umieściła wykaz skrótów. Szkoda, że nie uwzględniła w niej takich m.in. pozycji bibliograficznych, które często cytuje, a które wydłużają niepotrzebnie przypisy: Encyklopedia katolicka, Encyklopedia biblijna, Leksykon biblijny, Communio, Ateneum Kapłańskie czy L'Osservatore Romano.

Doktorantka na s. 106 cytuje tekst: T. Sikorski, Czas, w Słownik teologiczny, red. A. Zuberbier, t. 1, Katowice1985, s.105-107, ale nie umieściła go w bibliografii.

Pani Wilczek przy podziale bibliografii nie ustrzegła się pewnych błędów. Część bibliografii stanowi nauczanie Kościoła (s. 189-190). Stawiam pytanie, czym się kierowała Doktorantka przy ustalaniu kolejności poszczególnych dokumentów kościelnych? Inną wartość bowiem stanowi nauczanie Komisji Duszpasterstwa Episkopatu Polski, a inną Katechizmu Kościoła Katolickiego, czy też Soboru Watykańskiego II. Drugą część źródeł stanowi nauczanie papieskie. Autorka umieściła dokumenty papieskie według alfabetu, a tymczasem należało to uczynić według daty ich opublikowania (190-195), a więc najpierw nauczanie Piusa XII, a na końcu Franciszka. Ponadto należało uwzględnić hierarchię ważności tekstów, inną bowiem znaczenie mają np. orędzia, czy pozdrowienia skierowane do wiernych. Niektóre dokumenty nie odnoszą się wprost do tematu pracy, może zatem należało zastosować dla lepszej przejrzystości podział na źródła pierwszorzędne i drugorzędne? Szkoda, że w bibliografii nie ma prostego podziału na źródła, opracowania i literaturę pomocniczą.

Na s. 200 dysertacji Doktorantka umieszcza znanego francuskiego teologa Dufour'a, lecz mylnie podaje jego nazwisko i mię: jest Léon-Dufour-Léon X, a ma być X. Léon-Dufour.

Merytoryczna ocena rozprawy. Dysertację od strony merytorycznej należy ocenić pozytywnie. Autorka dogłębnie i poprawnie odczytała postulaty związane z faktem, że właśnie czas wolny i związany z nim odpoczynek jest w centrum uwagi nauczania Kościoła. Dowodzi tego na podstawie wybranych publikacji posoborowych. Trzeba podkreślić, że Aleksandra Wilczek umiejętnie je „wyłuskała” z bogatego nauczania posoborowego. Ujęcie opracowanego w dysertacji przez Autorkę tematu jest twórcze i oryginalne.

Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że Autorka mocno powiązała czas wolny z odpoczynkiem należnym człowiekowi. Zbyt mało jednak podkreśla fakt potrzeby czasu wolnego np. na modlitwę, adorację Najśw. Sakramentu, na udział w pielgrzymkach, na czytanie Pisma św., czy lekturę książek i czasopism religijnych. Czas wolny trzeba też mieć, aby brać udział w różnych grupach parafialnych, czy też ruchach religijnych.

Język rozprawy. Dysertacja została napisana językiem starannym i poprawnym. Płynność języka jest tym bardziej godna podkreślenia. O zawartości treściowej rozprawy czytelnik jest w zasadzie dobrze poinformowany w poszczególnych rozdziałach, na uznanie zasługuje zamieszczone podsumowanie poszczególnych rozdziałów.

Autorka rozprawy posługiwała się jednakże niekiedy zbyt długimi zdaniami. Jednym z przykładów jest: „Źródłem dla niniejszej rozprawy jest posoborowe nauczanie Kościoła, ze

szczególnym uwzględnieniem samego Soboru Watykańskiego II oraz posoborowych papieży, zwłaszcza Jana XXIII, Pawła VI, Jana Pawła I, Benedykta XVI i papieża Franciszka, a także Katechizmu Kościoła Katolickiego i niektórych dokumentów watykańskich kongregacji ” (s. 12); „Nie ulega wątpliwości, że dla efektywnego wypoczynku niezastąpioną rolę odgrywa sen. Dorosły człowiek zwykle potrzebuje około siedmiu-ośmiu na pełną regenerację, aby owocnie pracować i podejmować właściwe decyzje, z kolei niedobór snu powoduje gorszą odporność i bóle głowy oraz jest przyczyną złego samopoczucia psychicznego, trudności z koncentracją, a nawet nerwicy i depresji” (s. 30); „Niestety formy spędzania czasu przez dzieci w młodszym wieku szkolnym nadal budzą wiele kontrowersji, ponieważ jedni rodzice są zadowoleni, że ich dzieci potrafią się zająć sobą, oglądając telewizję lub grając na komputerze, natomiast inni, mając świadomość niekorzystnych wpływów mediów na rozwój dzieci, starają się je zachęcić do innych form aktywności, takich jak sport, turystyka, czytelnictwo, twórczość” (s. 166).

W pracy można znaleźć, zdaniem recenzenta, kilka niefortunnych sformułowań, np. „ktoś powiedział, że dobrze wykorzystać czas wolny, to znaczy nauczyć się w tym czasie lepiej patrzeć, lepiej słyszeć i lepiej mówić” (s. 156), Nie ma tu podanego autora tego stwierdzenia.

Istotne osiągnięcia rozprawy. Uzasadnienie słuszności tematu i wskazania na merytoryczną wartość rozprawy dowodzą, że A. Wilczek sprostowała podjętym zamierzeniom. Doktorantka dobrze zagłębiła się w wypowiedzi Magisterium Kościoła na zadany sobie temat, a także właściwie odczytała zasadnicze przesłanie współczesnych teologów na temat roli czasu wolnego w życiu chrześcijan.

Doktorantka słusznie podkreśliła, że wypowiedzi współczesnego Magisterium Kościoła na temat roli jaką zyskuje we współczesnym świecie czas wolny domaga się pełniejszych ujęć tej rzeczywistości od strony teologicznej. Stanowią one bez wątpienia skok jakościowy w jego nauczaniu na ten temat.

Pytania i wątpliwości na kanwie rozprawy. Lektura rozprawy doktorskiej, którą należy wysoko ocenić, przynosi kilka uwag, raczej do dyskusji, aniżeli mającej charakter poważnych zarzutów.

We wstępie na s. 13 Autorka mówi, że zaniedbanie powinności uświęcania czasu może sprzyjać popełnianiu grzechów czasu wolnego. Stawiam pytanie jakie są grzechy czasu wolnego?

Chciałbym zapytać w kontekście obranej tematyki, co jest większym zagrożeniem w życiu moralnym chrześcijanina nadmiar czasu wolnego, czy jego brak?

W rozprawie jest mowa m. in. o potrzebie wychowania do odpowiedzialnego przeżywania czasu wolnego. Jakie podmioty powinny się zająć tym wychowaniem?

Czy nie należałoby w omawianej pracy uwzględnić jeszcze takich zagadnień jak: czas wolny w życiu klasztornym, zwłaszcza klauzurowym, w domach opieki społecznej, w sanatoriach, czy w szpitalu?

Fakt, że omawiana tu rozprawa może budzić pewne dyskusje, a także konkretne zastrzeżenia, nie oznacza wcale, że kwestionuje się tu jej zasadniczą wartość. Autorka dysertacji wykazała się bowiem dużą pracowitością w zebraniu i zinterpretowaniu materiału źródłowego, sięgnęła po liczne opracowania oraz potrafiła stworzyć względnie zwarty obraz postulatów odnośnie życia duchowego współczesnego chrześcijanina.

Trzeba także podkreślić dobry styl pracy, klarowność języka, nawet jeśli Autorka nie ustrzegła się w niej pewnych niejasności. Nie ulega wątpliwości, że niezależnie od wyrażonych zastrzeżeń i wskazania pewnych braków rozprawa A. Wilczek jest potwierdzeniem jej dobrego warsztatu naukowego i ogromnej pracowitości. Przedstawiona przez Doktorantkę rozprawa, mimo poczynionych uwag, wnosi niewątpliwie wkład w polską myśl teologiczną i może być wykorzystana jako materiał źródłowy do dalszych badań.

3. Wniosek końcowy.

Ocena całości rozprawy Doktorantki jest pozytywna i zasługuje na uznanie. Właściwe postawienie problemu, wyrażone w sformułowaniu tematu pracy zostało wyczerpująco opracowane i wyjaśnione w kolejnych częściach rozprawy. Świadczy to o dobrym opanowaniu warsztatu naukowego. Pozwoliło to na dobre wykorzystanie obfitych źródeł i opracowań. Wywody prowadzone zgodnie z przyjętym planem cechuje przejrzystość sformułowań i wyprowadzonych wniosków. Rozprawa doktorska Aleksandry Wilczek pt. „Teologiczno-moralny aspekt czasu wolnego w świetle posoborowego nauczania Kościoła,” stanowi wartościowy przyczynek do opracowania podstawowego aspektu teologii duchowości i jej istotnego zagadnienia jakim jest odkupienie człowieka.

Dysertacja jest napisana poprawnie, zarówno od strony merytorycznej, jak i formalnej. Spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim, dlatego też stawiam wniosek o dopuszczenie mgr lic. Aleksandry Wilczek do dalszych etapów przewodu doktorskiego oraz wyrażam przekonanie, że rozprawa ta będzie stanowiła ważny element dorobku naukowego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

[ks. dr hab. Tadeusz Reroń, PWT Wrocław]

Wrocław, 3 VII 2024 r.

